

Історія науки і техніки

УДК 55 (485.85) (09)
DOI: 10.26661/swfh-2017-49-048

О. С. Чубрей

ОСНОВНІ НАУКОВІ ІДЕЇ ТА НАПРЯМИ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНОЇ ШКОЛИ В ЧЕРНІВЕЦЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Проаналізовано особливості формування економіко-географічної школи в Україні та Чернівецькому університеті. Зазначено, що наукова школа економічної географії та екологічного менеджменту сформувалась на відповідній кафедрі економічної географії та екологічного менеджменту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Науковими лідерами Чернівецької економіко-географічної школи були: проф. А.С. Синявський, В.В. Оникієнко, М.Г. Ігнатенко, Я.І. Жупанський, М.П. Крачило, В.П. Руденко.

Ключові слова: економічна географія, наукові напрями, наукова школа, науковий лідер, природно-ресурсний потенціал.

Необхідність створення наукових шкіл, як первинних наукових осередків диктується часам. Наукова школа як вид особливого колективу відповідає розробленій А.С. Макаренко теорії поетапного формування колективу. І досі виконується закон життя колективу: рух – форма життя колективу, зупинка – форма його смерті; професор визначив принципи розвитку колективу; вичленував етапи (стадії) розвитку колективу. Щоб стати колективом, група повинна пройти нелегкий шлях якісних перетворень [6, с.86]. Від розвитку та цілеспрямованої наукової роботи в рамках наукових шкіл значною мірою залежить науковий імідж університету і якість підготовки студентів.

Невід'ємною складовою гуманізації навчально-виховного процесу є наукова школа, яку очолює науковий керівник. Не зважаючи на важливу роль наукової школи, слід констатувати факт формального невизнання її на державному рівні, оскільки відсутність єдиної реєстрації, узаконення наукових відносин між науковим керівником та аспірантами-вихованцями понижуює її авторитетність. Отже, цілісної картини формування наукової школи, її наукового потенціалу поки що немає, тому вибір теми є актуальним і своєчасним.

Детальну характеристику економіко-географічної школи в Чернівецькому університеті неможливо провести без аналізу наукових ідей та напрямів, що розвивались у даному вузі. Тому для вивчення цього питання велике значення мають праці з історії географії Я. І. Жупанського [1, с.117], Я. Олійник, Н. Краснополяка [2, с.95], В.К. Криворученко [3] та ін., в яких аналізується життя і наукова діяльність провідних вчених географічної науки минулого і сучасності, дається характеристика становлення і розвитку української економічної географії. Також дослідженню даної тематики присвятили свої праці такі видатні науковці Чернівецького університету як В.О. Джаман, Я.І. М.Д. Заячук, К.Й. Кілінська.

Практичне значення полягає в можливості залучення результатів дослідження для вивчення історії географічної науки в Україні та Чернівецькому університеті зокрема. Результати проведених досліджень мають важливе значення для вивчення історичної спадщини і підвищення реноме української географічної науки.

Формування національної економіко-географічної наукової школи це складний процес, що має тривалу історію розвитку. Головними складовими концепції формування української економіко-географічної школи є оцінка зовнішніх передумов, внутрішніх чинників, теоретико-методологічних і навчальних основ (досягнень) та наукового доробку основних вчених-фундаторів, що в сукупності й зумовили її виникнення.

Однією з визначальних ознак наукової школи є також наявність фахівців вищої кваліфікації: перший доктор географії Г. Величко (1893 р.), другий – С. Рудницький (1901 р.), та інші – П. Тутковський і К. Воблий (1911 р.), а також відкриття аспірантури спочатку в Харкові, а потім у Києві, через яку підготовлено цілу плеяду молодих кандидатів географічних наук уже в 30-их роках.

Що ж до формування економіко-географічної школи в Чернівецькому університеті, варто взяти до уваги кафедру економічної географії, що започаткувала свою діяльність в повоєнні роки. Її очолювали доценти Г.А. Ваньков, А.П. Новицький, В.В. Оникієнко, професори Б.М. Вишневецький, М.Г. Ігнатенко, Я.І. Жупанський, В.П. Руденко.

Отже, в першій половині ХХ ст., в умовах здійснення політики українізації, розвитку науки, освіти і культури, активно розвивались і різні напрями економічної географії, виділились лідери, які визначили її теоретико-методологічні і прикладні засади; були отримані значущі результати конкретних досліджень. Все

це дає підстави стверджувати, що на цей період припадає становлення української економіко-географічної школи.

Таким чином, мета цієї статті – проаналізувати особливості формування економіко-географічної школи в Україні та Чернівецькому університеті, дослідити становлення та розвиток основних наукових ідей та напрямів, виявити наукових лідерів економіко-географічної школи Чернівецького

Наукова школа в географії – це неформальна творча співпраця висококваліфікованих дослідників, об'єднаних спільністю підходів у вирішенні наукової парадигми. До числа основних ознак наукової школи належать: значимість отриманих результатів у певній галузі науки, високий науковий авторитет у певній галузі науки і суспільне визнання; оригінальність методики дослідження, загальні наукові погляди; наявність наукових лідерів – відомих учених, які володіють умінням підібрати наукову молодь і навчити її мистецтву дослідження, створювати в колективі творчу, ділову, доброзичливу обстановку, заохочувати самостійність мислення й ініціативу; висока наукова кваліфікація дослідників, об'єднаних навколо лідера; школа має певні результати, які ми бачимо у відтворенні фахівців вищої кваліфікації – докторів географічних наук, а цей стан забезпечує розвиток наукової школи, оскільки на зміну лідеру, який залишає школу, приходять новий, і вона продовжує функціонувати в заданому і нових напрямках. Елементами такої наукової школи є учитель – учні або послідовники ідей; науковий лідер – навчальний заклад (кафедра) – науковий інститут (лабораторія) – науковий семінар (творча група).

Науковою школою першого рівня є школа – лідер, що об'єднує “власну школу” – лідера й особисті школи його найближчих послідовників (соратників) [2, с.95].

Чернівецька наукова школа економічної географії та екологічного менеджменту сформувалась на відповідній кафедрі економічної географії та екологічного менеджменту (до квітня 2000 р. – кафедра економічної географії) Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича створеної в 1944 році.

З початку її заснування інтенсивно вивчаються галузеві та виробничо-територіальні комплекси областей Карпат і Поділля. Досліджувалися проблеми розвитку і розміщення хімічної, лісової та деревообробної, легкої, харчової промисловості Карпатського регіону, виноградарства й виноробства Закарпатської області на замовлення Раднаргоспу [1, арк.67].

Постійно розроблялися також питання населення і розселення (Т.К. Дагаєва, В.А. Бутковський), географії промисловості (М.Г. Ігнатенко, Я.І. Жупанський), сільського господарства (Е.О. Медведкова, М.С. Бінчева, А.Т. Дарова), виробничо-територіальних комплексів і регіональних проблем областей Карпатського і Подільського регіонів (В.В. Онікієнко, В.А. Руфін, Я.І. Бондаренко, М.В. Курилюк). З 70-х років почалося активне вивчення проблем будівельної індустрії (Й.А. Бурка, З.О. Манів), сфери обслуговування (Е.І. Калмуцька), туризму (проф. М.П. Крачило)

На кафедрі вперше в Україні розроблено методику картографічного моделювання виробничо-територіальних комплексів (Я.І. Жупанський, СЛ. Копчак), складено атлас господарського комплексу Чернівецької області (Я.І. Жупанський, В.О. Джаман та ін.) [1, с.117].

Науковими лідерами Чернівецької економіко-географічної школи в різні часи її існування були такі визначні вчені: проф. А.С. Сиявський, проф. Б. Вишневецький, проф. В.В. Онікієнко, проф. М.Г. Ігнатенко, проф. Я.І. Жупанський, проф. М.П. Крачило, проф. В.П. Руденко .

Професор Антін Степанович Сиявський – перший науковий лідер Чернівецької економіко-географічної школи, сподвижник української географії, видатний вчений, педагог, громадський діяч. Його діяльність у Чернівецькому університеті, незважаючи на її короткочасність (до 31 серпня 1947 року), навдивовижу інтенсивна, плідна, творча, цікава. А.С. Сиявський як справжній географ жваво цікавився красзнавчими особливостями Буковинського краю, досліджує етнографічні проблеми Буковини, етногенез гуцулів.

Варто наголосити на різнобічності наукових економіко-географічних інтересів у рукописних працях вченого. У них розглядаються елементи суспільно-географічної (антропогеографічної) і природно-географічної парадигми, комплексно-територіальні і регіоналістичні ідеї, аналізується історія досліджень загальносвітових, міждержавних і внутрішньорегіональних господарських стосунків, розглядаються проблеми загальної економічної географії, економіко-географічного світознавства, країнознавства, у т. ч. українознавства, регіоналістики та краєзнавства .

Видатним науковцем у галузі економічної географії, що працював на географічному факультеті Чернівецького університету був *Онкієнко Володимир Васильович*. Доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України, завідувач сектору міжвідомчої координації та проблем соціалізації економічного розвитку територій.

За ініціативою та при активній участі Онкієнка В.В. в університеті створена проблемна науково-дослідна лабораторія, яку він очолював і яка займалася дослідженнями проблем розвитку продуктивних сил Карпатських областей України.

Онкієнко В.В. є автором понад 230 наукових праць, у тому числі 14 монографій, які присвячені регіональним проблемам розвитку продуктивних сил; відтворення територіальної організації і прогнозування населення і трудових ресурсів; зайнятості і рівня життя населення; методології і методики оцінки, прогнозування та регулювання ринку праці.

Ігнатенко Микола Григорович у 1956 році закінчив географічний факультет Чернівецького університету. Понад 30 років плідної науково-педагогічної діяльності пов'язано з alma mater, де він пройшов шлях від асистента до завідувача кафедри економічної географії (1965-1988 р.р.).

У 1970 р. Микола Григорович захистив докторську дисертацію на тему “Проблемы развития и размещения химической промышленности западных районов УССР”. У 1971 році став професором. Більшість наукових праць М.Г. Ігнатенка пов'язана з вивченням природи і господарства, їх взаємодією в господарському (суспільно-географічному) комплексі, науковим обґрунтуванням раціонального природокористування.

Професор Ігнатенко М.Г. започаткував новий напрям економіко-географічних досліджень природно-ресурсного потенціалу території та його економічної оцінки. Результат досліджень – розроблена методика структурного аналізу природно-ресурсного потенціалу території та його економічної оцінки.

Вперше були обґрунтовані теоретико-методологічні та методичні основи дослідження природно-ресурсного потенціалу України з позицій економічної і соціальної географії.

Найголовніші серед них: “Перспективи розвитку важливіших галузей промисловості Західної України” (1971), “Проблемні питання економічної і політичної географії СРСР та зарубіжних країн” (1972 р.), М.Г. Ігнатенко є співавтором таких відомих підручників для університетів, як: “Економічна географія СРСР” (1983р.); “Наукові основи економіко-географічного дослідження” (1988р.). Вчений розробив основні лекційні курси з економічної географії, написав та видав понад 20 навчально-методичних посібників.

Микола Павлович Крачило – український географ, доктор географічних наук, професор. З 1964 р. і майже до останніх своїх днів працював у Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича на посадах викладача, ст. викладача, доцента, професора кафедри економічної географії та екологічного менеджменту. У 1992 р. Крачило М.П. захистив докторську дисертацію на тему “Економіко-географічні проблеми туризму та його ефективність (питання теорії, методики та практики)”. Микола Павлович присвятив туризму чимало наукових праць, серед яких монографія “Основы туризмовеждения” (1980 р.), навчальні посібники “География туризма” (1987р.), “Краєзнавство і туризм” (1994 р.) тощо. Зусиллями Крачило М.П. туризм на географічному факультеті перетворився на потужний науково-освітній напрям.

Жупанський Ярослав Іванович – доктор географічних наук, почесний професор Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича, почесний член Українського географічного товариства.

У 1967–1973 і 1982–1987 рр. Я.І. Жупанський був деканом географічного факультету, очолював заочний педагогічний факультет (1979–1982 рр.), виконував обов'язки проректора ЧДУ з наукової роботи (1982 р.).

Основні праці науковця присвячені питанням теорії тематичного картографування, картографічному моделюванню територіально-виробничих комплексів, історії та методології географічних досліджень і географічної науки в Україні, географії промисловості та трудових ресурсів, географічному краєзнавству, методиці викладання географії у вищій і середній школі.

Наукові інтереси Ярослава Івановича сформувались навколо проблеми картографічного моделювання виробничо-територіальних комплексів і взагалі соціально-економічної картографії, географії промисловості, міграції населення і використання трудових ресурсів, географічного краєзнавства, історії географічної науки, методики викладання географії у середній і вищій школі. [4, с.34]

Колективом кафедри економічної географії та екологічного менеджменту, на чолі з її науковим лідером на сучасному етапі, доктором географічних наук, професором, академіком Української екологічної академії наук, деканом географічного факультету В.П. Руденком започатковано формування однієї з відомих в Україні економіко-географічної школи оцінкового ресурсознавства.

Започаткував даний напрям засновник кафедри географії у Чернівецькому університеті проф. А.С. Синявський. Ним утверджено у науковому обсязі, по-новому оцінено і визначено такі фундаментальні поняття, як: “продукційний (виробничий) потенціал різної височини і значення”, “певний комплекс природних обставин”, “економічний ландшафт і економічний район”, “природно-економічний район світу”. Географічне становище, багатство природних ресурсів, за твердженням вченого, є другим, після соціального, чинником великої ваги в історії українського народу. Хоча природні продуктивні сили панують на нижчих щаблях суспільного розвитку і змінюються дуже повільно, а зростають суспільні впливи у творенні економічної структури, економічних форм господарства, разом з тим взаємодія між людиною і природою щоразу зростає і людина дедалі всебічніше і повніше використовує сили природи. Навіть можна стверджувати, переконував А.С. Синявський, що ця залежність набуває все ширших і складніших форм.

У розвиток економіко-географічного ресурсознавства, оцінку ПРП території (акваторії) України значний внесок зроблений професорами кафедри М.Г. Ігнатенком, Я.І. Жупанським, М.П. Крачилом, В.П. Руденком, А.Й. Швиденком, доцентами Й.А. Буркою, В.Я. Вацебою, О.М. Даніловою, Т.В. Соловей, М.О. Ячнюк та ін. Ними доведено, що економіко-географічна сутність природно-ресурсного потенціалу території (акваторії) проявляється у сукупній продуктивності її природних ресурсів як засобів виробництва і предметів споживання, що відображається у їх суспільній споживаній вартості. Економічні потреби суспільства обумовлюють витрати великої фізичної та розумової праці на пошуки природних ресурсів, їх вивчення і залучення до виробничого процесу. Внаслідок цього природні ресурси набувають економічного змісту, стають не лише предметом праці, а й засобами виробництва; мають суспільну споживну вартість не в потенціалі, а в реальності. Для того, щоб мати споживну вартість, природним ресурсам не обов'язково виявляти свою суспільну корисність в якій-небудь конкретній сфері людської діяльності, достатньо бути пізнаними людьми з метою задоволення їхніх потреб.

В.П. Руденком, М.Г. Ігнатенком, М.П. Крачилом та їх учнями доведено, що розгалужена система логічних уявлень і положень, яка відображає найзагальніші, істотні й необхідні зв'язки між сукупними природними ресурсами, природними і продуктивними силами і відповідними їм комплексами в найзагальнішому плані може бути охарактеризована як економіко-географічне вчення про ПРП [5, ст. 34].

Методологічне обґрунтування проблем економіко-географічного дослідження ПРП у найбільш концентрованому вигляді простежується на трьох основних рівнях: сутнісно-аналітичному, системно-функціональному і організаційно-прикладному. Перший з них передбачає визначення сутності економіко-географічного аналізу і синтезу ПРП, його основних завдань та напрямків їхнього вирішення. Другий рівень дослідження виходить з уявлення про ПРП як про цілісний, системно організований об'єкт, розвиток якого підпорядкований спряженому впливу як природних, суспільних законів, так і закономірностей взаємодії природи і суспільства. Нарешті, на рівні організаційно-прикладному теоретичні побудови моделей досліджуваного ПРП втілюються, реалізуються в конкретних, практично значущих розробках, впровадження яких у національне господарство підводить основу під науково організовану систему раціонального природокористування регіону.

В основі методології оцінки ПРП лежить вирішення таких складних питань, як визначення економіко-географічної сутності самої оцінки та її основних видів, обґрунтування об'єкта, єдиного критерію і узагальнюючого показника оцінки ПРП, співвимір народногосподарської цінності відновлювальних і невідновлювальних природних ресурсів, їхніх експлуатаційних і середовищезахисних функцій; використання натуральних та вартісних показників і розрахунків кадастрових цін; врахування загальних та індивідуальних особливостей оцінки різних видів природних ресурсів, можливостей їхнього комплексного і альтернативного використання.

Одним з найважливіших методологічних питань є розробка основних аспектів оцінки ПРП: змістового, територіального і часового. Змістовий аспект оцінки охоплює дослідження її сутності як економіко-географічної категорії. У цільовому відношенні вона полягає, насамперед, у кількісному визначенні закономірностей територіальної диференціації в ефективності використання, охорони і відтворення ПРП, його абсолютної цінності, охоплюваної продуктивністю всього природно-ресурсного комплексу території. Характеристика окремих якісно-однорідних у природному відношенні типів (ділянок) ПРП, їхніх територіальних поєднань, оцінка природно-ресурсних комплексів регіону визначають відмінні особливості територіального аспекту оцінки. Аналіз тенденцій історичного розвитку процесів у природокористуванні, прогноз варіантів комплексного освоєння ПРП території (акваторії) у майбутньому складають зміст часового підходу до оцінки потенціалу природних ресурсів.

Для повноцінного існування репродуктивної системи підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації важливою умовою є наявність наукових шкіл, які очолюють лідери.

Наукова школа – форма організації колективної наукової праці робітників під керівництвом лідера школи, як правило, відомого вченого. Характеризується єдиною дослідною програмою, спільністю наукових поглядів і стилю наукової діяльності в конкретній галузі. Лідер є автором програмної концепції – основи для вирішення наукових задач.

Отже, наукова школа – неформальний творчий колектив дослідників різних поколінь, об'єднаних загальною програмою і стилем дослідницької роботи, які діють під керівництвом визнаного лідера; це об'єднання однодумців, що розробляє життєво важливі для суспільства проблеми під керівництвом відомого в певній галузі дослідника, має значні теоретичні і практичні результати своєї діяльності, визнані у наукових колах і сфері виробництва [5, с. 250].

Проаналізувавши детальніше особливості формування економіко-географічної школи в Україні та Чернівецькому університеті та дослідивши становлення та розвиток основних наукових ідей та напрямів варто зазначити, що Чернівецька наукова школа економічної географії та екологічного менеджменту сформувалась на відповідній кафедрі економічної географії та екологічного менеджменту (до квітня 2000 р. – кафедра економічної географії) Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, створеної в 1944 році.

З початку її заснування особливу увагу приділено вивченню галузевої структури та розміщенню народного господарства Чернівецької області. Визначено основну наукову тематику кафедри – економіко-географічні проблеми, пов'язані з розробленням та науковим обґрунтуванням розміщення й перспективного розвитку продуктивних сил Карпатських гір і Прикарпаття. [6, арк.67].

Як зазначалось, науковими лідерами Чернівецької економіко-географічної школи в різні часи її існування були визначні вчені такі як: проф. А.С. Синявський, проф. Б. Вишневський, проф. В.В. Оникієнко, проф. М.Г. Ігнатенко, проф. Я.І. Жупанський, проф. М.П. Крачило, проф. В.П. Руденко.

Науковим лідером Чернівецької наукової школи економічної географії та екологічного менеджменту на сучасному етапі є доктор географічних наук, професор, академік Української екологічної академії наук, декан географічного факультету В.П. Руденко.

У колективі кафедри економічної географії та екологічного менеджменту, уперше в Україні, започатковано формування однієї з відомих в Україні економіко-географічної школи оцінювального ресурсознавства загалом, і зокрема напряму еколого-економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу (ПРП) території (акваторії).

Як обґрунтовують представники Чернівецької школи оцінювального ресурсознавства, найважливішими напрямками економіко-географічного дослідження ПРП є: економічна оцінка його використання на базі єдиного критерію і узагальнюючого показника; системно-структурний аналіз ПРП, вивчення його компонентної, функціональної, територіальної структури; оцінка його охорони і відтворення, збитків від забруднення навколишнього середовища; картографічне моделювання ПРП; природно-ресурсне районування і прогнозування розвитку потенціалу природних ресурсів.

Джерела та література

1. Жупанський Я.І. Розвиток наукових та освітніх географічних напрямів і шкіл у Чернівецькому університеті / Жупанський Я.І., Руденко В.П. // Український географічний журнал. – Київ. – 2004. – № 3 (47). – С.117–123.
2. Олійник Я. Географічна наука в Україні: становлення і розвиток / Я. Олійник, Н. Краснопольська. — К. : Ніка-Центр, 2007. — 148 с.
3. Криворученко В. К. Научные школы – эффективный путь проведения диссертационного исследования [Електронний ресурс]. Информационный гуманитарный портал “Знание. Понимание. Умение”. – Режим доступа URL: http://www.zpu-journal.ru/asp/scientific_schools/2007/Krivoruchenko/
4. Чубрей О.С. Провідні економ-географи Чернівецького університету та їх внесок у розвиток географічної науки в радянський період. // О.С. Чубрей // Сучасні тенденції наукової парадигми економіко-географічної освіти України: збірник матеріалів VII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Донецьк, 8 грудня 2011 р.) / Наук. ред.: д.пед.н., проф. Ю.А. Романенко. – Донецьк: ДІСО, 2011 – С. 34-36.
5. Шейко В.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник / В.М. Шейко, Н.М. Кушнарєнко. – 6-те вид., переробл. і доповн. – К. : Знання, 2008. – 310 с.
6. Докладная записка заведующего кафедрой эконом. географии о научной работе. – Державний архів Чернівецької області – Ф.82. – Оп.4. – Спр.80.

Chubrey O. The basic scientific lines and directions of economic-geographical school at the Chernivtsi university

In this paper was analyzed the features of economic-geographical school formation in Ukraine and Chernivtsi University. Stated that scientific school of economic geography and ecological management was formed in the Department of economic geography and ecological management of Yuriy Fedkovych Chernivtsi national University. Scientific leaders of the Chernivtsi economic and geographical school were: Professor A. S. Sinyavsky, V. V. Onikienko, M. G. Ignatenko, Y. I. Zhupanskiy, M. P., Krachulo, V. P. Rudenko.

Key words: *economical geograhpy, scientific directions, scientific school, the scientific leader, natural-recources potential.*